

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovtta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Kača-
la, František Kočíš, Ivan Masár,
Ján Oravec, Matej Považaj,
Jozef Ružička, Anna Rýzková,
Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 8

OBSAH

POVAŽAJ, M.: Štyridsiate výro- čie Slovenského národného povstania	257
FINDRA, J.: Novomeského zápas o tvar a myšlienku	259
HORÁK, G.: Hovorové prvky v románe <i>Čierny slnovrat</i>	265
BAJZÍKOVÁ, E.: O ľudskom štas- tí (Príbeh zo Slovenského ná- rodného povstania)	273
MAJTÁN, M.: Slovenské národ- né povstanie a geografické názvy	279

Rozličnosti

Skratky titulov <i>profesor</i> a <i>do- cent</i> . J. Horecký	283
--	-----

Správy a posudky

Človek, ktorý otriasol trefou rí- šou. E. Rísová	284
---	-----

Spytovali ste sa

Skloňovanie podstatných mien typu <i>regál</i> a <i>medaila</i> . A. Rýz- ková	287
--	-----

Štyridsiate výročie Slovenského národného povstania

Slovenské národné povstanie je jednou z najkrajších a najhrdinskejších kapitol našich národných dejín, keď na Slovensku začal národnoslobodzovací boj proti fašizmu prerastať do národnodemokratickej revolúcie a neskôršie po oslobodení do socialistickej revolúcie. Slovenské národné povstanie nebolo iba hrdinským vystúpením malého národa v srdci Európy proti zlobe fašizmu, ale bol to výrazný medzník v jeho živote. Týmto vystúpením slovenského ľudu sa život na Slovensku začal uberať novým smerom. Slovenský národ spolu s pokrokovými silami v Európe, ktoré mu prišli na pomoc, sa pred štyridsiatimi rokmi postavil nielen proti nenávidenému fašizmu a jeho odnoži — ľudáckemu klérofašizmu, ale aj proti systému, ktorý bol príčinou ich vzniku. Slovenské národné povstanie, to bol začiatok veľkých premien, ktoré sa začali uskutočňovať v našej spoločnosti a ktoré viedli k Februáru 1948, keď sa s konečnou platnosťou splnilo to, za čo väčšina v povstaní riskovala a za čo mnohí aj položili svoje životy. Bol to začiatok nástupu tej triedy k moci, ktorá bola utláčaná, a zároveň začiatok budovania nového spoločenského poriadku.

Slovenským národným povstaním ukázal náš ľud sebe samému i celému svetu, že vo chvíľach rozhodujúcich pre svoj ďalší vývin vie zobrať osud do svojich rúk, že sa vie chopiť zbrane na obranu svojich práv, že má pokrokové ideály, že vie za ne bojovať a obetovať aj to najcennejšie. V tom čase, keď často šlo o holú existenciu národov, slovenský národ ukázal, čo vie pre svoju slobodu urobiť, čo vie pre svoje národné ciele obetovať. Slovenský ľud v povstaní nebojoval iba za seba, ale aj za celé pokrokové ľudstvo, za jeho slobodu a existenciu. Bojoval za obnovenie Československej republiky na nových základoch, bojoval za to, aby sa stal jej rovnocenným a rovnoprávnym členom,

bojoval za utvorenie spoločného štátu dvoch rovnoprávných bratských národov Čechov a Slovákov. Bojoval aj za nový charakter Československej republiky, v ktorej prevezme moc do svojich rúk pracujúci ľud.

Vedúcou silou v príprave Slovenského národného povstania i v jeho priebehu bola Komunistická strana Slovenska, na ktorej čele v tom čase stáli Gustáv Husák, Ladislav Novomeský a Karol Šmidke. Tým sa zaručila správna vnútropolitická i zahraničnopolitická orientácia masového vystúpenia nášho ľudu. Táto politická orientácia bola dôležitá nielen počas prípravy povstania a po jeho vyhlásení, v jeho priebehu, ale aj po skončení druhej svetovej vojny. V zahraničnopolitickej oblasti to bola orientácia na Sovietsky zväz, ktorý niesol najväčšiu ťarchu boja proti fašizmu a ktorý už od prvých dní povstania všemožne pomáhal slovenskému národu materiálne i morálne. Najúčinnjšou pomocou povstaniu však bola pôvodne neplánovaná ofenzíva v priestoroch Dukly a celá karpatsko-duklianska operácia, ktorú sovietske vojenské velenie pripravilo za niekoľko dní na žiadosť delegácie Slovenskej národnej rady a československých politikov predovšetkým z radov komunistov pôsobiacich počas druhej svetovej vojny v Sovietskom zväze.

Hoci po dvoch mesiacoch urputných bojov s fašistickou presilou museli povstalecké jednotky ustúpiť z miest a obcí stredného Slovenska do hôr, povstanie nebolo nikdy úplne potlačené. Až do príchodu Červenej armády pokračovali bojové akcie partizánov, ktorí sústavne sťažovali fašistom zabezpečovanie obrany proti postupujúcej Červenej armáde, a tak vlastne urýchlili konečnú porážku fašizmu.

Je celkom prirodzené, že sa Slovenské národné povstanie hneď od svojho začiatku stalo nevysýchajúcim inšpiračným zdrojom nášho umenia. Vyrovnávala a vyrovnáva sa s ním nielen generácia priamych účastníkov povstania a nasledujúca generácia, ale aj generácia tých, čo sa narodili až po skončení vojnových útrap. Osobitné miesto tu zaujíma slovesné umenie. Desiatky básnikov, prozaikov a dramatikov sa zamýšľali nad onými veľkými dňami pred štyridsiatich rokov, v ktorých sa rozhodovalo o ďalšom osude nášho národa, nad hrdinstvom mnohých aj bezmenných hrdinov, nad ich zmýšľaním, nad pohnútkami, ktoré ich priviedli do radov bojovníkov za slobodu národa, ale aj nad zmýšľaním a konaním tých, ktorí stáli na druhej strane barikády. Zamýšľali sa aj nad hrdinstvom tých, ktorí riskovali vlastné životy, keď všemožne pomáhali bojovníkom za slobodu.

K Slovenskému národnému povstaniu sa vždy budeme vracáť, vždy sa budeme s hrdosťou a úctou hlásiť k jeho odkazu.

Matej Považai

Novomeského zápas o tvar a myšlienku*

JÁN FINDRA

Básnik Laco Novomeský je vo svojich veršoch často zahľadený do krehkej krásy básnického tvaru, no zároveň hľadá a presvecuje myšlienkový pôdorys básne, sprievračňujúc jeho ideový rozmer. Esteticky tvaruje aj štylizáciou jazykového výrazu, predovšetkým slova, lebo má neobyčajný cit pre jeho sémantiku a štylistiku. Celá jeho básnická tvorba je presvedčivým dokladom, ako citlivo zvažoval najmä významové možnosti slova, ako odvážne prenikal pod povrch jeho prvotného významu, aby ho čo najpresnejšie včlenil do ideovo-estetického ústrojenstva básne. V kontexte a v texte Novomeského slovo prekračuje svoje základné (slovníkové) vymedzenie, a hoci si udržuje svoj prvotný význam, zároveň sa od neho odpútava. Napája sa na význam kontextu, z neho novo nasycuje svoju sémantiku a zároveň si udržuje svoj vlastný sémantický štatút. Novomeský takto aktualizuje významové napätie vnútri slova i napätie medzi jednotlivými slovami a ich okolím. Vytvára tak dynamické kontexty, v ktorých sa sprievračňuje ideovo-estetické podložie básne, nad ktorým sa jednoznačne zrači básnikova subjektívna nálada i jeho nadosobný zámer. Preto sa jeho báseň číta ako umelecký text aj vtedy, keď otvorene vyslovuje svoj ideový program a politický zmysel, zameranie svojej básnickej výpovede.

V Novomeského umeleckom programe zaujíma slovo ústredné postavenie. Aj cezeň štylizuje, občas sa s ním zdanlivo hrá, nikdy však hľadanie vybrúsenej formy nepovyšuje na jediný zmysel a cieľ svojho básnického počínu. Nikdy nečaruje so slovom, s jeho významom a tvarom samoučelne. Ak naozaj hrá, hrá predovšetkým na kontraste, a hoci ho občas zintenzívni, neprekročí estetickú mieru. Kontrastne exponuje tvar, zvýrazní jeho kontúry i jednotlivé detaily, ale iba preto, aby cez nápadnú vonkajškovú podobu prvku upriamil pozornosť inde: cez povrch smeruje k vnútru, cez nákladnú formu k hlbšiemu zmyslu básne. Miesta kontrastnej štylizácie tvaru sú potom vlastne najexponovanejšími významovými uzlami textu. Nápadne tvarovaná

* Na počesť štyridsiateho výročia Slovenského národného povstania uverejňujeme v článkovej časti tohto čísla časopisu rozbor poézie jedného z čelných predstaviteľov a organizátorov Slovenského národného povstania národného umelca Ladislava Novomeského, jazykové rozborové dvoch príz o povstaní a onomastický príspevok o pomenovaniach geografických objektov názvami súvisiacimi so Slovenským národným povstaním.

Redakcia

forma nie je zahľadená na seba: upúta síce pozornosť, aby ju v zápätí upriamila na zašifrovaný zmysel kontextu, ktorý je neraz kľúčom k pochopeniu ideového zamerania celého textu. Možno to povedať aj tak, že cez nápadnú formu zvyšuje Novomeský tlak na významovú nosnosť slova. Preto uňho nad krásou tvaru napokon dominuje sila myšlienky.

K významným prostriedkom naznačenej formálno-významovej výstavby básnického textu patria v Novomeského poézii štylistické figúry založené na opakovaní prvku. Osobitne sme skúmali opakovanie, ktoré ráta s umocňovaním zvukových vlastností slov, slabík a hlások, no konfrontačne si všima aj figúry, ktoré sa utvárajú opakovaním tých istých slov. Medzi obidvoma skupinami je totiž plynulý prechod. Tak napr. paronomázia, polyptoton, ale aj aliterácia sú prvotne fonematické figúry, cez ktoré sa akcentuje zvuková inštrumentácia slova a kontextu, ale zároveň pri nich môže ísť aj o opakovanie tých istých slovných foriem, hlavne pri funkčnom uplatňovaní polysémie a homonymie.

Analýza potvrdila, že obidva typy opakovacích figúr sú príznačné pre celú Novomeského tvorbu.** To nasvedčuje, že napriek odmlčaniu jeho básnická tvorba je v poetike kontinuálna. Čerpal z rovnakých jazykových zdrojov, uplatňoval podobné stavebné postupy. Z fonematických prostriedkov využíva hlavne paronomáziu a polyptoton, ďalej aliteráciu, kalambúr, ako aj zámerné usporiadanie rovnakých hlások a slabík v kontexte (zvukovo-hlásková inštrumentácia). Medzi lexikálnymi opakovacími figúrami má najvyššie zastúpenie epizeuxa a anafora, ďalej epanafora, epifora, tautológia, chiasmus, pleonazmus a sympleké.

Príznačnou črtou Novomeského poézie je ďalej to, že vcelku i v jednotlivých básnických zbierkach majú vyššiu frekvenciu fonematické prostriedky. Potvrdzuje to i štatistika. V celej básnickej tvorbe sa jedna opakovacia figúra vyskytuje v každom pätnástom verši, z toho fonematické figúry v každom dvadsiatom siedmom verši a lexikálne opakovacie figúry v každom tridsiatom ôsmom verši. V jednotlivých zbierkach je situácia takáto: N: 22 — 50 — 40, R: 17 — 29 — 40, OT: 31 — 46 — 93, SD: 18 — 26 — 58, PC: 15 — 33 — 27, ST: 9 — 16 — 20, DM: 11 — 17 — 30, VT: 8 — 14 — 17.

** Analyzovali sme tieto Novomeského zbierky: *Otvorené okná*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1964. 208 s.; tu sú zahrnuté zbierky Nedeľa (ďalej N), Romboid (R), *Otvorené okná* (OT), *Svätý za dedinou* (SD), *Pašovanou ceruzkou* (PC). — *Stamodtiaľ a iné*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1964 (ďalej ST). — *Do mesta 30 minút*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963 (ďalej DM). — *Vila Tereza*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1963 (ďalej VT).

Pohľad na štatistické údaje ukazuje, že v ostatných troch zbierkach, ktoré vydal po odmlčaní, sa nevzdal zaužívaných výrazových prostriedkov a stavebných postupov, naopak, ich uplatňovanie rozšíril a prehĺbil. Kým v prvých piatich zbierkach sa v priemere jedna opakovacia figúra vyskytuje v každom dvadsiatom druhom verši, v ostatných troch zbierkach v každom deviatom verši. V prvých piatich zbierkach pripadá jedna opakovacia figúra na jednu báseň, v zbierke *Stamodtiaľ a iné* sa v jednej básni vyskytuje 3,6 opakovacích figúr (z toho dve fonematické).

Nejde však len o štatistické údaje o frekvencii. Aj v spôsobe začleňovania analyzovaných výrazových prostriedkov do umeleckého tkaniva básne nachádzame potvrdenie o jednotnosti a celistvosti Novomeského poetiky. Výrazová inštrumentácia, ktorá vzniká využívaním a kombináciou opakovacích figúr a najmä zrefazením rovnakých alebo zvukovo príbuzných slov, slabík a hlások, je dôkazom básnikovho permanentného úsilia esteticky tvarovať výraz. Vždy je to však iba zdánlivé zameranie na atraktívnosť formy. Ak forma v Novomeského poézii aj vystupuje vo funkcii dominanty, vždy sa stáva dôležitým prostriedkom významovej aktualizácie výpovede, kontextu a celého textu. A je opäť príznačné, že táto „metamorfóza“ tvaru na význam, tento pohyb od výrazu k myšlienke, k plnosti idey je sústredenejší a prehĺbenejší v ostatných troch zbierkach. Básnik zostal sám sebou, len ľudsky a umelecky dozrel.

Tu niet miesta na podrobný rozbor včleňovania opakovacích figúr do básnického textu, ani na rozbor ich individuálnych funkcií v diferencovaných kontextoch. A tak aspoň stručne upozorníme na základné princípy, ako Novomeský štruktúruje vzťah medzi formou a obsahom, výrazom a významom, textom (kontextom) a jeho myšlienkovým zameraním, ideovým plánom. Zameriame sa pritom iba na fonematické opakovacie figúry.

Veľmi často Novomeský zrefazuje slová na princípe aliterácie, ktorá neraz tvorí pozadie aj iných fonematických figúr. Aliterácia je výrazným lyrizačným prvkom a zároveň prostriedkom na významové zbliženie zdánlivo vzdialených slov. Novomeský má dar spájať takéto slová do zmysluplného celku tak, že cez ich zvukové (hláskové a slabikové) ustrojenie evokuje náladu, ktorá súzvučí so sémantickou perspektívou básne, s dynamikou jej myšlienkového pohybu. Napr.:

*Sám v sebe stratený si sníva svoje sny / stá vratkých zámerov a jeden
vratký plán [SD, 159] — a vedeli sa pre život v nej vrhať do smrti / hoci-
kedy, hocike / prebože koľkí: / presilu pre, / ktorá v nej prevýšila previ-
danie básní: / prevraty súce presvedčiť a pretrvávajú a premôcť. [VT, 39] —
v myšlienkach o nich, vo mne zmyslených, / myslia na budúcnosť budova-
ných budov [DM, 53].*

Opakovaním zvukovo príbuzných slov vytvára Novomeský bohaté aliteračné refaze. Tie hovoria o asociačných schopnostiach básnika, ktorý výdatne ťaží zo zvukových možností slov a ich tvarov. Neraz takto syntagmaticky zviaže slová, v ktorých sa zrazu „prebudi“ ich nečakané, prekvapivé významové príbuzenstvo. Ale ani v takýchto prípadoch nemožno hovoriť o samoučelnej hre s tvarom: práve tu forma prerastá do obsahu. Na prvý pohľad je to menej zreteľné v prvej ukážke. Kombináciou aliterácií a postupným opakovaním odlišných samohlások a spoluhláskových skupín na exponovanom mieste (záver básne) autor koncentrovane akcentuje (sumuje) celkovú náladu, atmosféru básne; v druhej ukážke zdôraznené ideové vyznenie aliteračného kontextu netreba osobitne vysvetľovať:

Hrobári kladú zdrapy na máre,
kolá vln škripu do dolín,
to nesú zúfalca
a jeho žltý stín.

Klin výšin syčí šipy bystriny,
džezuje zvalavý džavot ríav,
krok gondol klokoce tokom potokov
pod plotom topoľov
a balád balvany valia vlny valného Dunaja:
hujaja,
do mora,
do mora,
hujaja.

To pohreb šepoce množstvo bied
pri tanci nábrežím
a mŕtve slnce uprostred
vedie svoj žltý stín.

Slnce na vodách [R, 64]

Na čo sa spoliehajú? Že už nie sú takí?
Prejde čas,
i našina sa naučí, že $2 \times 2 = 4$,
no oni zanovito: svieca stearínová.
Nech robia, čo robia!
Z popola popolníka po poradách panských,
z popola Portsaídov, páni, tých Pompejí!
— Nu tak čož? — pýtajú sa
pichľavé jeho oči.

V. I. L. [ST, 62—63]

Ako potvrdili aj predchádzajúce príklady, Novomeský s obľubou vytvára kontexty, v ktorých kombinuje slová s príbuzným hláskovým skladom. Vznikajú tak prekvapivé spojenia, v ktorých sa funkčne zlieva zvuk a význam. Zvukový dojem z hláskovej inštrumentácie je zosynchronizovaný s celkovým významovým ladením básne. Z nákladnej formy vyžaruje lyrická atmosféra, ale ponad ňu sa presadzuje autorov ideový zámysel. Napr.:

Smútočná **v**řba za vysokým **mú**rom / v **sú**strasti živej **strú**ha poklony [R, 72] — Až deň sa zruťí, motýľ vyleťí, / v okrajoch **k**rídel **skry**je **vykro**jené **rt**y [OT, 89] — **S**mrť, **s**estra **m**ilosrdná, **s**tudenými **p**rsty / roztrhla **chabú šnú**ru na ruženci dní [ST, 69] — Borg mu nik **n**eutrie na Židovom **iut**re, / nuž v hrnčekoch **kut**re, **dud**re, ba aj **ud**rie, / netrápi ho **mú**dre byť alebo nebyť [DM, 32] — Vždy ma **zadrho**val pohľad **pohr**davý, / ktorým ich **ohr**dalo námestie, / keď vše niesli po ňom **hrd**o **horeh**lavy. / I **ohr**nuté nosy po meste [DM, 51] — **Rublí**ky **n**enabliká, / nech **blik**ne výstrel z tej či tamtej strany, / a kozák krívou šablou / tiež **ruble** **n**enarúbe, / nech **rú**be, ako **rú**be [VT, 52].

Niekedy takto vytvára Novomeský odizolované, ale o to prekvapivejšie syntagmatické spojenia, v ktorých sa v súzvuку tvaru (časť slov) odhaľujú nové významové súvislosti, napr.:

manželskú **postel** **stel**ú ľahké uličnice [N, 26] — na **oblo**hu **oblú** [DM, 23] — že je to tak, jak žiada **vô**ľa **zvo**le, / i **ra**du žalujúcu za **zra**du [DM, 38] — **Bru**dné jak trasovisko sú tieto **d**ni **bezod**né [ST, 40] — prečo **pr**ška **pr**stov **šú**sta **ustav**ične na oblok? [ST, 73] — Vo vstupnej hale plnej Leninovho gesta: / Oktabry kázala tá **b**usta **robust**ná [VT, 11] — už ani stopy po parfume **ušl**achtilej **šl**achty [VT, 49].

V rámci aliterácie a na báze zvukovej organizácie textu sa v nezvyčajnom kontextovom zapojení aktualizujú vedľajšie významy slov, a tak sa odhaľujú vzdialené alebo aj skryté súvislosti medzi pomenovanými javmi a vecami. Aj v tomto zmysle platí, že formálne vzťahy sa prehodnocujú na vzťahy významové.

K novým, prekvapivým aktualizáciám významu slov, slovných spojení a celých kontextov dochádza pri funkčnom uplatňovaní paronomázie a v rámci nej polyptotonu, ako aj pri využívaní kalambúrov a zvukosledov. Všetky uvedené prostriedky Novomeský využíva s obľubou. Aj ich formálnym podhubím sú často aliterácie a zvukovo-hlásková inštrumentácia.

V rámci paronomázie a polyptotonu dostáva Novomeský do dynamického pohybu nielen sémanticky divergentné viacvýznamové slová (polysemické pomenovania a homonymá), ale aj sémanticky vzdialené

pomenovania. Paronomázia a polyptoton sa v jeho texte stávajú sémantickým hniezdom, v ktorom sa v rozptyle tvaru dynamicky vrstvia a hierarchizujú jednotlivé významy slov a významy jednotlivých slov, aby sa vzápätí zliali do uceleného významového toku, ktorý drží a nesie básnikovu myšlienku ako sémantickú dominantu básne. Pomenovanie, formálne výrazne vyznačené, mieri k podstate označenej veci. Súzvukom tvaru a zblížením významu sa zdôrazní príbuznosť alebo kontrastnosť zobrazovaných javov a vecí, a tak sa odkrýva ich skutočná tvár. Novomeského paronomázia a polyptoton takto prestávajú byť iba súzvukom a premenou tvaru vo sfére jazyka a stávajú sa prostriedkom inovačného dotyku javov, odhaľovaním ich skrytého zmyslu. Funkčnou hrou s formou, prekvapivým rozkrývaním tvaru a významu slov básnik evokuje a konkretizuje vzťahy medzi prvkami reality, usúvzťažňuje ich, signalizuje ich pohyb a premenu. V tomto zmysle platí, že básnikova myšlienka, ktorá vyrastá na tematickom podhubí básne, sa ideovo nasycuje cez slovo, ktoré je významovo maximálne zaťažené. Príklady:

Tak trochu *zvodník*, trochu *podvodník* / je starý *vodník*, more rozihrané [SD, 134] — hoc ich rozdeľujú reči riek a more, / sto *vrchov* a *navrch* *rozpor* pri *rozpore* [DM, 47] — *Jar jarou* v *letné letá leť!* [ST, 32] — čo je však klam a *mýlka mylná* / pri kradmom pomyslení na *zborené mesto*, / na *mesto* popri *meste* v *zbore poborených miest*, / po *smrti smrti* rodiacich [ST, 33] — *rým* v nich *ryl*, *rozrýval* a *rozryl* únik pred námahou / a *nerým* podobne [VT, 30] — možno už utorok, no rozhodne nie *streda*, / tá *streda* *ústredná*, tá *streda* v *strede* dní [VT, 45] — v *poriadku riadkov zrovnaných* a *narovnaných* stĺpcov [VT, 48].

Sémantický rozptyl zvukovo blízkych, etymologicky príbuzných alebo viacvýznamových slov využíva Novomeský aj na väčšej textovej ploche, napr.:

Nezbedne rozhiňhané podobenstvo z Písma
beží ti po rozum: *kázeň* na *hore*,
lež nevyslovíš, čo ti na um prišlo: nám tu *Hora* *káže*
si v moci *horovania*, keď ti spravodlivý
rozkrojil úmysly i čas

Víla Tereza [22]

Niekedy práve takéto lexikálne jednotky nesú ideovú nálož celej básne, napr.:

Snáď obrazom, keď neľžá vyrieť slovom,
poviem, čím okúžľoval dom ten ustatý:
zátišie s hlavou v okne *muškátovom*,
hlava a *muškáty*.

A opäť obrazom, keď nevystačia slová,
poviem, čím rozochvel dom iný, zodretý:
v obloku *hlava* kondotiérova
a pod ňou lesklá *hlaveň* *muškety*.

Tá *hlava* na *hlavni* tak křčovite leží,
aby raz na ich mieste *muškát* rozkvital
alebo iný kvet, na tvare nezáleží,
ktorý by tomu oknu kúzlo šťastia dal.
Kondotier [SD, 150]

V podobnej funkčnej väzbe s formálnym ustrojením básne a s jej myšlienkovým vyznením a ideovo-estetickým zameraním sú aj Novomeského kalambúry, ktoré sú zároveň aj svedectvom jeho nevšednej schopnosti citlivo tvarovať výraz a cezeň cizelovať myšlienku. Príklady:

Takt všetkých melódií / armádou prstov vybrnkáva / na *strechách* *dáždnikov* / a na *dáždnikoch* *striech* [SD, 132] — oblúk zeme pod ním v *strachu* z lásky o ne, / a ten *strach* o lásku kontinenty spína [DM, 46] — mať *chvíľu* z *večnosti* a *večnosť* vo *chvíľach* [ST, 59] — cisárskou predstavivosťou z nej vyňať zárodok / budúcej možnosti a *možnej* budúcnosti [VT, 34].

Naša krátka analýza štylistických figur založených na opakovaní fonematických prvkov (hlások, slabík, zvukovo príbuzných slov) naznačila, ako Novomeský úporne hľadal adekvátny tvar, aby zvýraznil, presne kontúroval podobu, tvár myšlienky. Zároveň potvrdila, že básnik zotrval v tomto úsilí počas celej básnickej aktivity. Aj v tomto zmysle tvorí jeho básnická produkcia uzavretý celok, v ktorom sa zmysluplne utvrdzujú a funkčne nasycujú pôvodné tvárne postupy práve v ostatných troch zbierkach. V poézii bol teda Novomeský rovnako dôsledný a verný ako v živote.

Pedagogická fakulta
Tajovského ul., Banská Bystrica

Hovorové prvky v románe Čierny slnovrat

GEJZA HORÁK

V románe so symbolickým názvom *Čierny slnovrat* zobrazila Klára Jarunková pridusený život vyludnenej Banskej Bystrice po potlačení Slovenského národného povstania. Predstavila mesto svojho mládežného rozbehu v čase jeho prechodného zamretia v neskorú jeseň a

v zime roku 1944. Ústredným obdobím románu sú Vianoce, obdobie zimného slnovratu (keď je najdlhšia noc roka), slnovratu čierneho pre mesto a v ňom pre hrdinku románu vdovu Bertu Malatincovú, matku troch dcér, z ktorých každá jej robila iné starosti. No pritom ešte vládala svojím múdрым materinským srdcom pritúliť pod vianočným stromcom nielen dvoch chlapcov, čo uvrzli z nemeckého transportu, ale i márnотratného syna holandskej matere, ktorého zlákali bubny a píšťalky fašistickej mládeže — zverbovanca, ale v Bystrici už esesáckeho dezertéra, chlapčiska vo vlčej uniforme, čo sa zhrýzaný svedomím práve v tomto zimnom čase púšťal na ďalekú cestu... Nestihol dôjsť, lebo pri Starých Horách a práve vo vianočnú noc stratil darovaný slovenský kabát, prestrelený guľkou. A vtedy, keď sa ešte nestihol predĺžiť deň, odišla Malatincovie stredná dcéra Pavla pokračovať v odboji za svojím smelým milým Vítom Babjakom (synom podbrezovského železiarskeho majstra), ktorý ju potom márne hľadal v marci s automatom v ruke v oživujúcej Banskej Bystrici: nebola v pivnici pod ochranou svojej matky a pri sestrách, lebo odišla nad Podbrezovú medzi svojich, a nedošla... Rázsvit z čierneho slnovratu naznačuje v románe vianočné vyzdravenie najmladšej dcéry Zuzky, radosť zo zachránenia dvoch šarvancov — utečencov a vari aj výhľad na zväzok najstaršej dcéry Anny s mladým lekárom Paľkom Kránerom, ktorý sa bez úspechu bol uchádzal o lásku strednej dcéry Paulíny.

Prigriavený život v obsadenej Banskej Bystrici autorka románu naznačuje v asociatívne zmnoženom sýtom obraze: *Pospolu tu žijú vlci a ovce. (...) Vlk obchádza, striehne, poľuje a ovce mlčia, kryjú sa, ratujú, ako vedia.* [54] A v tomto pluhavom prostredí hrdinská vdova Berta Malatincová. *Stratená ovca (...) so svojimi tromi jarkami* [150].

V ubolenej Banskej Bystrici sa Klára Jarunková pohybuje ako čoma. Blízky je jej aj širší bystrický chotár, zemepisne, ale i rečou: ne-sviatočnou, živou, pripnutou k veciam, lebo poberajúcou sa dobre vychodeným chodníkom — plnou vo všestrannej zvyčajnosti. — Aj na vychodenom chodníku sa dá veľa všakovakého nájsť, ak má človek otvorené oči a čujné uši: ukáže to náš materiálový záber.

Stredoslovensky ladené hovorové prostriedky vybrané z románu Kláry Jarunkovej usporiadame tak, že najprv predstavíme známe frazeologizované gnómske vetné útvary a syntaktické konštrukcie (medzi nimi výrazné miesta majú replikové vety, tautologické konštrukcie, ustálené prirovnania), za nimi dávame nevetnú frazeológiu, potom pozoruhodné krajovo a individuálne vyladené slová, za nimi všedné (takzvané kuchynské) slová a napokon hovorové varianty zložených slovesných tvarov.

1. a) Frazeologizované gnómicke vetné výroky:

Na um Anne [najstaršej Malatincovie dcére] schádzajú len porekadlá ako: *Keď je somárovi dobre, ide na ľad tancovať alebo: Od roboty sa psy besnejú.* [92] — *Taký človek je Estera Rosenkranzová a sotva už bude inakší. Ako u masťou hrniec navrie, vzdychne si Berta Malatincová, takou sa aj rozbiže.* [65] — *Berta Malatincová už stavia na sporák vianočnú kapustnicu, obzerá voňavú klobásu [...]. Opekancov bude dosť, aj maku na ne. Stovku zaň dala, a je ho sotva liter. Ale je dobrý, čerstvý a Vianoce sú iba raz do roka...* [284] — [Otec Kráner radil synovi, aby Ľubost z Paulíny obrátil na jej sestru.] *Ber Aničku, aj to je súce dievča a pre teba hádam aj vhodnejšie. Nuž ale čo, keď baby už za mojich mladých čias vymysleli takú múdrosť, že srdcu sa rozkazovať nedá.* [226] — [Paľko Kráner poučí ženy v pivnici, ako sa majú správať, keď sa front dostane do mesta. Jeho mať s uspokojením vraví o zmene ich položenía od mužovho odchodu.] *Odkedy Marko odišiel, žili sme tu ako bez hlavy. Aj sme vedeli, čo sa blíži, aj sme si to nemohli predstaviť. No chlap do domu len vkročí, a hneď všetkému dá hlavu aj päťu.* [340] — [Zhrozená matka Berta Malatincová, keď sa od dcéry dozvie, že Nemci na smrť dobili (zo zúfalstva opitého) Otíka Stráneckého, syna rodičov, ktorí podlízavo slúžili Nemcom.] *Ak takého zabili, nuž to už potom môžu zabíť každého, čo im príde pod ruku, hocikoho z ulice, hocikoho z krčmy. — Môžu, mama, môžu, čože by nemohli. Niet nad nimi sudcu, niet ani žalobcu.* [322] — [Pani Stránecká vyslovuje krátkozrakú zásadu svojej rodiny.] *Ty si ešte mladá, Anička, nevieš, že s mocnými vždy treba byť za dobre ...* [318] — [Dcéra Pavla odôvodňuje matke svoju obmedzovacuú vetu *keby mňa už nebolo.*] *Je vojna a vo vojne si človek radšej nemá robiť ďalekosiahle plány. Veď ty sama si nás vždy varovala: človek mieni, pánboh mení.* [260] — [Berta Malatincová vraví židovke Estere Rosenkranzovej, keď jej za záchranu života — no pri ohrození celej Malatincovie rodiny — ponúka dom...] *Nechcem nič z vášho majetku, sú isté veci, za ktoré si platiť nedávame, lebo ich ani všetkým zlatom sveta zaplatiť nemožno.* [63]

b) Výroky o plánovanom konaní uvedené obmedzovacou vetnou formulou *Ak dožijeme...* a výroky, ktorými sa prijíma platný alebo konvenciou ustálený stav vecí:

[Pavla pripomína matke jej vlastné zásady.] *Veď ty sama si nás vždy varovala: človek mieni, pánboh mení. Alebo keď sme večer namáčali bielizeň: ak dožijeme, budeme zajtra prať.* [200] — [Pavla tete Jucke v Podbrezovej.] *Zabehnem zajtra do Makovníkov. Dám si pozor, dobrý pozor ... a veď už ďako bude. Ešte nikdy nebolo, žeby dajak nebolo. Pavla si spomenie na matku,*

ktorá často čelila neistotám budúcich dní pomocou práve tejto opti-
 mistickej riekanky. (112) — *Ale veď dobre sa nám ide, či nie? —*
tiši mať [Malatincová] susedku, — volakedy nám autobus neprišiel
ani na rozum. Buď sme šli [na Staré hory] pešo, alebo sme nešli
vôbec. Púť je púť, nepatrilo sa podvádzat božiu mať autobusom.
 (311) — [O zadúšavom živote v obsadenej a zatemnenej Bystrici.]
Tak teraz ľudia žijú: sťa krty vo svojich dierach. A keď bremä oťaží,
hrozí človeka zlomiť, predsa len opustí úkryt, vybehne uľaviť duši,
lebo človek je človek, a nie krt. (208) — [Berta Malatincová]
Vie, že keby sa čas dal vrátiť a tie dni zopakovať, z a s b y v š e t k o
urobila tak, ako urobila. (210) — *No nech už bolo, ako*
bolo, nič sa viac nevráti. (230) — *Škoda už spomínať. Č o s a s t a l o,*
ťažko sa odstane... (319) — *A hneď vidíš, kto je kto, aký*
je jeho zákon. V zlých časoch sa ľudia vždy rýchlejšie vyfarbovali.
 (234) — [Berta Malatincová o dcére Paulíne, partizánke.] *Keď pri-*
de, bude tu, ona najlepšie vie, čo má robiť. Linka má rozumu dosť,
— povie povzbudivo. (25) — [Malatincová tajnostkárskej Estere Rosen-
kranzovej.] A ako ste ho [plecniak s cukrom a múkou] mohli odnieť?
— Ako som mohla, tak som mohla, jednoduché to nebolo.
 (66) — [Pavlu trápí, že musí pokojne prechádzať popri nemeckých vo-
jakoch v pokorenej Banskej Bystrici.] Prečo by som nemohla nosiť
darček od esesáka? Keď už tak už! Keď stojím v bahne, nech sa doň
celkom prepadnem. Nech. (307) — [Matka Malatincová upozorňuje,
že Pavla odkázala, aby ju nehladali.] — Ale kedyže to bolo! — pro-
testuje Anna. — Kedy bolo, vtedy bolo, otvorenou dlaňou buch-
ne mať po obruse, — platí stále a platiť bude až dovtedy, kým plat-
nosť tohto odkazu nezruší dáky iný, nový. (150) — *Kedy prídeš?!*
vybehla za Annou mať a za matkou i Pavla. Nechaj ju! zavrátila mamu
mladšia dcéra. Kedy príde, vtedy príde. Nie je predsa malé
decko. Kto ju stráži v Bratislave? (259)

Do tejto skupiny priradíme výrok upozorňujúci na platnú spoloč-
 nenskú konvenciu: *U Malatincov pyšná žena [pani Stránecká] nikdy*
predtým nebola, a zrazu pride akurát v deň Božieho narodenia, keď
sa ani nepatrí chodiť na návštevy. (315)

2. a) Výhražná repliková veta typu *Ja ti (vám...) dám + akuzatív*
 podstatného mena prevzatého z predchádzajúcej výpovede.

[Anna by chcela ísť do Podbrezovej, kde sa setra Pavla zapojila do
 odboja; matka jej úmysel dôrazne odmieta.] *Ja ti dám Podbrezo-*
vú! Veď ja ti dám... (150) — *Pred domom [Anna] vletela do rúk*
nahnevanej matke, ktorá ju strčila do brány energickým buchadom:
Už aj domov! Ja ti dám politiku! To nemáš inakšej roboty? (73)

b) Zamietavá repliková vetná konštrukcia typu *Čo tam po + lokál*

podstatného mena prevzatého z predchádzajúcej výpovede (porov. Horák, 1981).

— Nuž ale ... posmech si robiť z Karola, — nevzdáva sa susedka. Musím mu to povedať. — Čo tam po posmechu. — povie Anna smutne a hlboko sa odmlčí. (136) — No ale tá [Rosenkranzka] bude prekvapená, keď jej poviem, čo sa stalo s kuframi. — Čo tam po kufrach, — zaúpie mať, — čo tam po kufrach, keď ... (204)

c) Repliková infinitívna konštrukcia pripúšťajúca realizáciu príslušného deja typu *Hoci (Síce) ...*, ale + infinitív + určitý tvar toho istého slovesa prevzatého z predchádzajúcej výpovede:

Pivnica je rozdelená, začala vysvetľovať Anna, každá rodina má latkami oddelený cárak na uhlie. Náš je prvý. Nie je veľký, ale pomestíť sa doň pomestíme. (340) — [Pani Šufliarska o smrti mladého esesáka, dezertéra.] *Boh tak chcel. Nedal mu príležitosť oľutovať hriechy, napraviť ich.* (...) *Matka Malatincová mlčí. Hrdlo má stisnuté a ruky znova roztrasené. — Oľutovať možno oľutoval, napraviť však i tak nič nemohol.* (335) — *Malatincovky nemôžu vidieť, ako sa kačiatko (= nemotorná Šufliarska) chrptom oprelo o svoje dvere, ako sa vzpričilo vojenskej presile. Nevidia ju už, ale počuť ju počujú.* (137) — *V obchode naproti mestskému domu sa ženy zdržia dlhšie ako minútu — dve, hoci kupovať tam nekupujú nič.*

d) Vetná konštrukcia na vysvetlenie pobúrenia, že sa (vy)koná (koná) dej, ktorý je neslušný, nemorálny, opovážlivý, poburujúci a pod.:

[Výčitka Pavly pri pohľade na starú zvonicu a dva výrazné bansko-bystrické kostoly.] *Preletí jej hlavou spomienka na bratislavský žurnál. Aspoň keby čušali, ale ony nie, ony idú ešte vyzváňať na slávu votrelcom.* (80)

Poznámka. — Vo vetách tohto významového zacielenia a tej istej stylistickej hodnoty sa používa určitý slovesný tvar vyjadrujúci oslabenú reálnosť deja, teda s významom futúra a vety môžu mať, ba často mávajú, formu zvolacej (výhražnej) otázky typu: *Ty sa mi budeš vysmievať!* — *Vy mu ešte idete pomáhať?! Ona zaňho skočí do vody!* (Morfológia slovenského jazyka, 1966).

e) Vetná konštrukcia, ktorou sa vyslovuje, že požadovaný dej má splnené podmienky a prijímateľ (prejavu) môže ho brať tak, ako keby už bol vykonaný, akoby jestvoval aj výsledný stav z jeho vykonania:

[Laco, mutujúci utečenec, má pripomenúť susedám — Malatincovke a Šufliarskej, že majú z cesty za poživňou na Staré Hory doniesť aj repík.] — *Teta, máte doma repík?* — *Repík?* — *začuduje sa Krnáčka, — a načože ti je repík? Ale mám, pravdaže, mám, na pôjde ho visia*

hádam štyri viazanice. Všetky ti dám, keď chceš. — Chcem, [...] Prosím ... Repík veľmi potrebujem. A je ho dosť? — Dosť, — smeje sa Krnáčka, — už ako keby si ho aj mal. Všetok je tvoj. (325)

f) Infinitívna otázková vetná konštrukcia, pomocou ktorej sa vyslovuje ponuka, či hovoriaci (ne)má vykonať v prospech spolubesedníka príslušný (infinitívom pomenovaný) dej — typu *(Ne)uvariť ti lipového čaju?* [Ružička, 1956, s. 184]: [Krnáčka sa všemožne chce zavďačiť matke zubného technika, ale i jej spoločníčke a rozmyšľa, ako ich ešte obdať.] — *Nezarezať vám po jednej kurke? — spomenie si na nezapísané sliepky, živoriace v pivnici.*

V konštrukcii sa vynecháva modálne sloveso (*mám/nemám*) a možno k nej priradiť štylistický variant v podobe konštrukcie oznamovacej ponúkacej vety s prítomníkovým tvarom dokonavého slovesa: *Zarežem vám po jednej kurke* [Dobre?]

3. Ustálené prirovnania

Sú hovorovo názorné; majú zvýšiť intenzitu významu adjektíva alebo slovesa, ktoré určujú. — Ich štylistická hodnota bude zreteľná aj bez širšieho kontextu:

Vychudla ako trieska; som hladný ako kôň; cesta zamrznutá, tvrdá ako roh; poslúchať ako hodiny; krútiť sa ako hľisty; dusiť sa ako ryba v pilinách; [opekance] zmiznú, ako keby bičom plesol; akoby jej zo srdca odpadol ťažký kameň.

Zriedkavejšie prirovnania (no i tie sú motivované hovorovou bezprostrednosťou) uvedieme v súvislosti.

[Nálada Pavly, prenasledovanej partizánky.] *O nej už vedia, ju už chytajú, ona je od tejto chvíle pre každého, s kým sa stretla, len nebezpečným ohrozením. Čo robiť? Ako sa s tým vyrovnáť? Hlavu má zas prázdnu, akoby vymetenú, vymetenú ešte aj od toho strachu, čo ju pred chvíľou celkom ochromoval.* (189) — [Staršie dievčence sú pevnejšie, zdravšie.] *To len táto Zuzka je ako raňajšia Ľmľa.* (213) — [Matka sa raduje, že najmladšia dcéra Zuzka vyzdravieva.] *Potom zájdem do školy, dohovorím čo a ako, aj von ju pustím. Veď je už bledá ako pivničný zemiakový kľúčik.* (215)

Osobitne vyčleníme krajoú frazeologickú jednotku s prirovnaním *smiať sa ako pred úpadkom*; má približne takú štylistickú hodnotu a vecný motivačný základ ako príslovie *Po smiechu býva plač* [porov. Horák, 1980]: *Za tých dávnych čias, keď mama ešte dlho po očkovej smrti považovala hlasnú veselosť za hriech, vybehávala z kuchyne a utrápeným šepotom nás tíšila: Ticho, deti, nože ticho. Smejete sa ako pred úpadkom... Stíchli sme, a keď vyšla, znova sme vybuchli. Smiali sme sa zas na tom „úpadku“, o ktorom nik z nás nevedel, čo v skutočnosti znamená.* (229)

4. Lexikálne frazeologizmy; majú podobu určovacej syntagmy, zriedkavejšie aj vety s významom slova [porov. Mlacek, 1976]. Sú napospol známe z hovorového štýlu. Len ich vymenujeme, aby sme orientačne naznačili ich výberový okruh.

Starý svedok (zvedavec), *lanský sneh*, *krivé slovo*, *čosi do hrnca*, *ostať na ocot*, *(ne)ukázať sa dakomu na oči*, *zavesiť (čosi) na klinec* (prestať sa tým zapodievať), *(ne)lámať si hlavu s dačim*, *zavraciať hlavu dakomu* (balamutiť ho), *otrčiť kopytá*, *o rozum prísť pri dakom*, *ani päty/nohy z domu nevytiahnuť*, *vyrukovať s pravdou*, *mať po chlebe*, *chodiť od Judáša ku Kajfášovi*, *zahryznúť si do jazyka*, *zniesť zo sveta*, *kopať loj* (byť na druhom svete), *byť amen dakomu*, *byť všade*, *kde dva hrachy vreli*, *je križ s voľačim*: *križ bude s jedením*, *žiť zo dňa na deň*, *z ruky do úst*, *zhodiť — pozhadzovať z kancľa* (tu vo význame „výhražne vymenovať počas kázne“), *ani veľa vody Hronom nepretečie* (o krátky čas), *vyklulo sa šidlo z vreca* (vyšlo najavo, prezradilo sa).

b) Sem pripojíme aj ostro expresívne výrazy figu borovú: *Pavla mykla plecóm, ako že jej figu borovú záleží na protekčných deťoch*. [108] a *starú belu*: *Dievčatá sa splašili*, *myslia si, že o Linke dačo vie*. *Vie ten starú belu!* [249] — Obidva vyjadrujú zdôraznenú negáciu. Funkčne (so zreteľom na póly *áno — nie*) sa k nim voľne pričleňuje frazeologizovaná eliptická prísažná formula *boh mi svedok*: — *Chcel som, boh mi svedok*, *chcel som na teba zabudnúť*, *nemohol som*. [161]

5. Hovorové slová

a) Najprv uvedieme všeobecne používané (známe) slová; niektorým pripisujeme aj príznak ľudovosti, napr. *svet* — vo význame „ľudia“: *Tu je svet dobrý*, *nábožný*, *potrebnému pomoc neodmietne*. [323]; *Nemec* — Nemci: *Nemec dopracoval*, *nemôže už byť ďaleko jeho konečná porážka*. [183]; *mašurka* — sviňa; *štrbákovský* — Štrbákovie: *Spojka prichádzala na kraj hory*, (...) *pozorovala osamelý štrbákovský dom*. [158]; *neriadený* — neudržiavajúci v čistote svoje telo; *jazykovať* — jazyčiť; *udrú jarné teplá* [328], *v trapiech* (...).

b) Slová charakterizujúce osobný autorkin slovník, napr. *lakomica* [porov. *lakomnica* i *lakomnička*], *opacok* — oval (chleba), *tľapuška* — tľapkavá malá fľaša, *kotrčky* — expr. ľahké, chatrné topánočky, *zadubené halušky* (tmavé, akoby špinavé), *uvíjať sa* — zaberáť, ponáhľať sa, *zavidiieť sa* — podľa náhleho zrakového dojmu nesprávne zaradiť dačo/dakoho, *zhúlať* — expr. vykričiť okraj dačoho, *zgúňať* — expr. bez cieľa pobežovať, *snoriť*, *zrebriť sa* — expr. spadnúť, strepať sa, *rezansé* a *šulansé* — žartovne exotizované mená známych jedál. — Doktoré zo slov uvádzame vo vetnej súvislosti:

Ani nezbadala v Lacových rukách opacok chleba so slaninou. [320] — Kapce ti treba, dievča, alebo aspoň snehovky. V tých kotrkách už dlho nevydržíš. [180] — Matka strúha zemiaky, hneď ich aj posýpa múkou, premiešava, no ony i tak černejú rýchlo, neprirodzene. Také z nich budú aj halušky. Z adubené, cigánske. [213] — Laco sa ponáhla a za ním sa uvia nie stará, nie mladá žena bez šatky a len v ľahkej blúzke. [325] — Pri ceste tam z húľ a tkaný pokrovec, zohne sa, pokrovček napravi a pri návrate sa oň znova potkne. [154] — Nepustím. — povie mamka tvrdo, — nepustím ju tátať sa po meste, z gúň ať po domoch. [24] — Už to mám, — kričí Zuzka, — sprav rezansé alebo šúlansé. [212]

6. Staršie „kuchynské“ slová

Klára Jarunková dosahuje autenticnosť obrazu prostredia a podávaných situácií aj tým, že vkladá do úst osôb a do ich posudzovania vecí staršie, tzv. kuchynské slová cudzieho pôvodu, napr.: *čušpaž, kandla — kandlička, filfások, foršus, fruštík, krumple, ruksak, šamerlík, talkňa, kupa* (vedro), *vajdling*, subjekt (obchodný pomocník), *komisný, kostovať sa, špacirovať sa, poobedňajšie šlôfiky* a novšie *mirniksdirniks* (ničponič, nemilobohu).

A ty, Zuzka, neseď ako talkňa, povynášaj riady! [151] — Gazdiná vyskočí, klakne na zem a začne prehrabávať poličku pod kupami s vodou. [194] — A nechcela by si Paľa? Je dobrý, vzdelaný, škoda ho len tak mirniksdirniks nechať dákej cudzej. [230]

7. Hovorové zložené slovesné tvary

V našom prípade ide o expresívne podoby tvaru 1. osoby singuláru minulého času (préterita) typu *ja (to) vedel* a 1. os. sg. kondicionálu typu *ja by (to) čítal*. V týchto tvaroch s vynechaným určitým tvarom pomocného slovesa *byť — som* sa záväzne používa osobné zámeno *ja*.

Keď si pomyslí, že ty si na mňa *myslela*, že si *ma celý čas ľúbila* a *ja o tom nevedel*... [273] — A či *by ja vám nemohla dáko pomôcť. Veď ja by vás skryla*. [194] — Medzi svet sa hanbím takto (bez zubov) *isť, ješť* nemôžem len jučku a polievky, *oj, čo by ja za to dala, keby mi pomohli*. [328]

Hovorové varianty tvarov 1. os. sg. minulého času a podmienovacieho spôsobu ako *ja (mu) dal/dal ja (mu), ja by (mu) dal/dal by (mu)* *ja* sú v našej staršej, zriedkavejšie i v novšej beletrii známe a v gramatickej teórii sa preberajú [Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 504 — 556].

Napokon pre obmedzený rozsah článku len odkazom môžeme upozorniť na majstrovsky vyvážené zaradenie dialogických prehovorov dvoch dedinských ľudí, o ktorých neplatí známe *čo na srdci, to na jazyku*. Veď v tom čase zatmenia hrozivo sa motala krajom smrť —

krutá pani, preto sa viacej vravelo nevysloveným. — Pozorný čitateľ zbadá, že tieto nevravné, no náznakom sporé prejavy, sú votkané priam do rámca románu — jeden (papierenský robotník v Harmanci) na začiatku a druhý (ostrážitý vlastník pohodeného kabáta na Starých Horách) na konci, pred zakončením.

Klára Jarunková i v baladicky ladenom románe *Čierny slnovrat* o hrdinstve slovenskej ženy v druhej svetovej vojne preukázala, že naše spoločné jazykové bohatstvo nielen pozná a do svojich diel prenáša, ale ho aj zbohatené v zmysle zásad jeho zrodu vedome rozsiera.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Smejte sa ako pred úpadkom. *Kultúra slova*, 14, 1980, s. 215—217.

HORÁK, G.: Štyri replikové syntaktické konštrukcie. *Slovenská reč*, 46, 1981, s. 8—18.

HORÁK, G.: Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania. *Slovenská reč*, 47, 1982, s. 129—138.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 134—144.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 188 s.

O ľudskom šťastí

(Príbeh zo Slovenského národného povstania)

EUGÉNIA BAJZÍKOVÁ

Poviedka *Bratia* zo zbierky Jána Pappa *Šťastie* (Slovenský spisovateľ 1979) nás zaujala najmä preto, že autor v nej v rámci krátko-keho časového rozpätia — v priebehu dňa a noci, v priebehu uskutočnenia jednej partizánskej akcie — a na malej ploche sa sústredil na vystihnúť pohnútky a ciele, ktoré viedli našich ľudí do boja proti fašizmu v tých pohnutých dňoch, mesiacoch a rokoch. Dej poviedky nás zavedie do obdobia partizánskych bojov, keď *hradba ocelového*

panciera nemeckých zbraní neúprosne obkolesila lesy. Možno už len pár dní, týždeň, prinajlepšom dva týždne alebo mesiac a vytisne povstalcov vyššie do vrchov. Vyššie! Potom ešte vyššie! (s. 67). Proti tejto ocelevej hradbe bola *hrst nábojov, puška, alebo samopal, prekliaty dážď, blato, surový vietor, silnejúce mrazy* (s. 67). A v takejto situácii koncom októbra 1944 sa odohráva príbeh hlavnej postavy partizána Vinca Hrnku.

Vinco Hrnko bol drevorubačom. Až do týchto čias to mal v živote jednoduché, prosté: chcel žiť, musel pracovať. Mal troch bratov. Najstarší zahynul v koncentračnom tábore — „zastrelený na úteku“. Tento brat *neúnavne presviedčal, agitoval, burcoval, bolo ho počuť, cítiť, bol všade a nikdy nie druhý* (s. 92). Mladší brat zápasí v čase, keď sa odohráva dej príbehu, so smrťou, lebo si z posledného prepadu priniesol v prsiach hádam i za hrst olova. Na tohto brata Ruda Vinco spomína: *ten sa vedel pohybovať v teréne, ten vedel narábať so samopalom; a ako pokojne a bez reptania znášal útrapy partizánčenia, ako sa nákazlivo smial!* (s. 93) Najmladší brat Ľudovít, vyháknutý chlapec, mládenček, bol zatiaľ doma.

Autor sa v poviedke sústredil na vnútorný svet svojho hrdinu, ktorý po dlhšom uvažovaní a po premietnutí si v myslí viacerých momentov z vlastného života, ako aj zo života svojich bratov, rozhodne sa viesť vybraných chlapov do akcie na oslobodenie vojakov zajatých Nemcami. Zajatci boli sústredení v doline, ktorú Nemci v pravidelných intervaloch bombardovali a s bombami zároveň zhadzovali aj letáky, aby sa zajatí vojaci vzdali.

Sústredenie sa na vnútorný svet hrdinu, na vyjadrovanie postojov k minulým a terajším životným situáciám sa odrazilo vo vertikálnej výstavbe textu v „zotieraní“ rozdielov medzi pásmami rozprávača a pásmom postáv, preto dialógy nie sú v texte poviedky graficky významné, čím autor dosiahol plynulosť, jednoliatosť textu. Zvolený postup splývania pri odstupňovaní textu sa stal vhodným prostriedkom zameraným na odhalenie subjektívnych pocitov nielen hlavného hrdinu, ale aj ostatných vystupujúcich postáv, ako aj na vyjadrenie stotožnenia sa autora poviedky s úvahami postáv, ich myšlienkami, rozhodnutiami a potom i zvoleným konaním. Na druhej strane treba však povedať, že tento výstavbový postup v istom zmysle sťažuje čitateľovo vnímanie textu, čo ovplyvňuje bezprostredný čitateľský zážitok.

Kompozične sa v poviedke prelína minulý čas s prítomným, pričom prítomnosť dominuje. Minulosť slúži na dotvorenie charakteristiky hlavnej postavy, slúži na pochopenie rozhodnutia Vinca Hrnku konať tak, ako konal: najprv nesúhlasne, s odmietnutím, a potom tak, že v boji s Nemcami v akcii Heinkel položil život.

Prečo sa Vinco Hrnko dostal k partizánom? Voľakedy to bol svojmu teraz zomierajúcemu bratovi Rudovi povedal takto:

Som sopka. Naoko nič nevidíš, nepočuješ. Vrie to vnútri vo mne. Raz vybuchnem a zmetiem všetkých, ktorých nenávidím. (s. 92)

Keď ho v ten deň vyhľadal vojenský kapitán ako najsúcejšieho partizána, ktorý by vedel pripravovanú akciu viesť, pretože poznal kraj ako vlastný dvor, a opýtal sa ho, prečo vzal do rúk zbraň, prebehlo mu hlavou veľa odpovedí odrazu, ale povedal len jednu:

Aby som sa mal lepšie. (s. 82)

V tomto boji, v celom predchádzajúcom konaní, ako aj v uvažovaní o budúcnosti však Vinco Hrnko dokazoval, že mu nejde len o seba, keď vyslobodzoval vojakov zo Starej doliny s nasadzovaním vlastného života, keď sa znova do tej doliny vracal, aby previedol vojakov spolu so svojou skupinou do bezpečia, a nechcel prestať ani na dôrazné odporúčanie kapitána. Keď pokračovanie v akcii bolo už veľmi nebezpečné, Hrnko sa totiž ohradil:

A zvyšok, kapitán? A ranení? Sľúbil som, že sa vrátíme, nemôžem byť taký odroň, aby som slovo nedodržel (s. 100).

Tento boj pokladal partizán Hrnko za svoju, za našu vec, preto v tomto boji nesmel stratíť dôveru ľudí: *môžeme v ňom stratiť hocičo, len dôveru ľudí nie* (s. 101). A Hrnko v tomto svojom poslednom boji stratil život.

Lexika v poviedke je nepríznaková, všeobecná, skôr hovorová, s ojedinelým dialektizmom, a neexpresívna. Príznakovosť sa v texte prejavuje skôr v syntaxi vetnej i nadvetnej.

Na vystihnutie a potom i na podčiarknutie istej dôležitej situácie či dôležitého faktu, myšlienky a pod. sa z oblasti skladby využíva priradovacia syntagma s bezspojkovým priradovaním členov. Týmto postupom sa jednak zhustuje text a jednak sa dosahuje zrýchľovanie a gradácia v texte. Ťažkú situáciu po vytisnutí povstalcov do hôr stručne a koncentrovane vyjadrí autor týmto priradovacím spojením:

Hrst nábojov, puška alebo samopal, prekliaty dážď, blato, surový vietor, silnejšie mrazy. A osem nemeckých divízií v pätách! (s. 67).

Hrôzu, ktorú pripravili zajatcom Nemci pravidelným bombardovaním lietadlom Heinkel, výstižne vyjadruje takéto vypočítavanie v priradovacej syntagme:

Dážď črepín, tlakom vzduchu dotrhané plúca, zohavené telá, gejzíry zeminy a kameňov pomiešaných s drevom, rozpálený vzduch, výkriky, krv, bolesť. Smrť! (s. 78)

Keď kapitán presviedča Hrnku, že len on by bol najvhodnejším veliť v akcii, používa sa tiež tento syntaktický gradačný prostriedok:

Ty si odtiaľto, ty tu poznáš každú priehľbinu, chodník, skalú, strom. [s. 86]

Podobne v texte:

No, prosím. Keď ty, tak ty. Nie tvoj otec, matka, nie tvoj ranený brat, nie tvoj mladší brat. Len ty. [s. 82]

Predstavy o účinku bombardovania okrem vypočítavania, a to distančným opakovaním členov skladu, sa zdôrazňujú aj prerušovaním výpovede a celá situácia sa navyše zvýrazňuje opakovaním zámena ty:

Tam vedľa je tisíc chlapov ... tlakom dotrhane plúca ... bachratá korytnačka unesie peknú kôpku smrti ... gejzíry krvi, bolesti, výkrikov ... ty jediný ich môžeš vyvieť ... ty jediný ... ty ... ty ... ty ... ty ... [s. 96]

Zo syntaktických prostriedkov sa pri výstavbe textu často zámerne využíva modifikácia základných vetných štruktúr. Ide najmä o elipsu ako úsporný syntaktický prostriedok, ktorý je príznačný pre hovorový text. Eliptické vyjadrovanie sa používa nielen v reči postáv, ale bohato aj v autorskej reči, napr.:

Zoblečený nebol nikto. *Ani bradatý.* [s. 68] — Pravda, spievať sa teraz nechce nikomu. *Ani vojakovi. Ani partizánovi.* [s. 69] — Našťastie sme vaše dôstojnícke útechy predbehli, lebo sme ráтали aj s touto možnosťou. *S touto i s ostatnými.* [s. 80] — Tá dolina ho priťahovala. *Dolina a úloha* [s. 85]

Ďalej sa využíva na zdôraznenie v texte osamostatnený vetný člen, napr.:

V pomykove sa chytil za stehno a nato za plece. *Akoby vypadol z hniezda.* [s. 70] — Taký je to teda chlap. *Ctižiadostivý.* [s. 85] — V prípade, že by som išiel do Starej doliny, nádej na návrat je veľmi malá, asi taká, ako keby som vysoko letiaceho vrabca triafal kameňom. *Taká. Smiešna.* [s. 88] — A sily sa zázračne obnovia. *V okamihu.* [s. 89] — Celý sa roztriasol. *Nie od strachu pred smrťou.* [s. 78]

K úsporným prvkom patrí aj využívanie jednočlenných viet, resp. ekvivalentov vety bez aktualizáčnych slovesných kategórií, napr.:

Tu sú, kapitán, povedal Metod na konci chodby a prvý vošiel dovnútra. *Na civilnom obleku prehodený stanový dielec, okolo pásu stiahnutý hrubým špagátom, uchytaným a zmočeným.* [s. 68] — V duchu bol presvedčený, že Vinco Hrnko nepôjde v nijakom prípade. Veď ho pozná. *Hrnko a vojaci!*

Kdeže! (s. 69) — Som tu ešte ja. *Tiež so štyrmi deťmi. Štyri svoje, sedem Antonových, spolu jedenásť.* (s. 87) — Najmladší je sopliak. *Hača. Vták s mäkkými krídlami.* (s. 94) — Asi štvrtina vojakov už preklusala povedľa strážnej búdky. *Búdky? Medzi štyrmi smrekmi husto naklincované čečínové haluze, navrchu do striedky.* (s. 104) — Horšie je s myšlienkami, ktoré v takú chvíľu človeka zatažujú, krúžia v ňom a dobiedzajú ako krkavce. *Pocity beznádeje, trpké odovzdanie sa osudu, depresie.* (s. 89)

Ak si pri výstavbe textu všimneme spôsoby nadvetného nadväzovania, vidíme, že autor opäť využíva ako stály zdôrazňujúci prostriedok opakovanie, a to doslovné opakovanie, rozšírené o nejaký určujúci člen, zvýrazňujúce a pod. Napr.:

Vidím ho! Vidím! (s. 79) — A oni tam bombardujú *našich. Našich.* (s. 78) — To je *vážna vec. Vážnejšia, ako si azda myslíte.* (s. 87) — Pravdaže — ty si Vinco Hrko, ty si poradiš s *hocijakým stromom sám a s hocičím sám. Sám!* (s. 93) — Nástožčivo sa v ňom prihlásila *povinnosť. Jeho dôstojnícka povinnosť.* (s. 90) — Zlikviduj ho *presne v určenom čase:* ani skôr, ani neskôr. *Presne.* (s. 99)

Časté je anaforické opakovanie na začiatku celých výpovedí, napr.:

Postreh veliteľa brigády nebol zlý. *Postreh veliteľa brigády* bol viac ako výstižný. (s. 70) — *Dobre, že z neho neurobili hrdloreza. Dobre, že z neho neurobili archanjela. Povedali mu, že je tvrdohlavý ... Povedali mu, že ...* (s. 71) — *Dívali sa jeden na druhého. Dívali sa* mlčky. (s. 73)

K hovorovým prvkom v Pappovej poviedke sa zaraďuje aj časté vynechávanie uvádzacej vety pri priamej reči. Je to ďalší dynamizujúci prvok, napr.:

Budem ťa čakať pri strážnom stanovišti pri jarku.

Pri jarku?

O hodinu.

O hodinu?

Hodina stačí každému, koho som vybral.

Vybral si aj mňa, Vinco?

Aj teba. Lebo ty si ako ja. Lebo aj ty poznáš tento kraj. (s. 98)

Z výstavbových nadvetných prostriedkov k plynulosti a hovorovosti prejavu prispievajú aj viaceré pripájacie jazykové prostriedky na začiatku viet. Nimi sa dosahuje nadväznosť na predchádzajúcu vetu. Z pripájacích prostriedkov je najfrekventovanejšia uvádzacia častica *a*, napr.:

Dym z tatry bol modrý ako letné nebo. *A* príjemne voňal. (s. 81) — No

prosím, tisíc, možno i viac našich vojakov fašisti hnali do Starej doliny obkolesenej Höffleho vojskami. A likvidujú ich. [s. 85] — Čo ty vieš, človeče, o živote. A nato urobil krok ľavou nohou, uprel zrak na kaštieľ ... [s. 90] — Dokázal si silu porozumenia. A napokon, kapitán, guľka nie je východiskom. [s. 91]

Pripájanie nasledujúcich viet pomocou ďalších prostriedkov okrem základnej nadväzovacej funkcie má aj úlohu zdôrazňovať, prípadne vysvetľovať vo vzťahu k predchádzajúcemu textu:

Musel som vám to povedať, aby sme si rozumeli hneď na začiatku. *I* naďalej kapitánovi neústupčivo vykal. [s. 76] — Smrti sa on nebál. *Ale* s lietadlami nerátal. *Ani* s takou smrťou nerátal. [s. 76] — Chlapi sa pokojne a s úľavou rozhovorili, lebo vietor so sprievodnými zvukmi z hory bude na ich strane. *Aj* bol. [s. 100]

Ako hovorový prostriedok slúži aj využívanie zámen v odkazovacej a zdôrazňovacej funkcii. Časté je také použitie zámen, pri ktorom sa použité zámená hneď neidentifikujú, ale sú známe z kontextu, resp. sa neskôr v texte nahradia plnovýznamovým pomenovaním, napr. hlavná postava sa na začiatku poviedky označí trochu tajomne: *Tam je. Ten bradatý. Ten pod samopalom zaveseným na stene.* [s. 68]

V zdôrazňujúcej úlohe sa zámená používajú zvlášť funkčne, napr. zámeno *oni*, ktoré zastupuje plnovýznamové pomenovanie nepriateľa (*Nemci*):

Lenže to všetko dosvedčuje, povedal veliteľ partizánskej brigády, že sa nás boja: rozumiete? *Oni* sa nás boja! [s. 70]

Podobne:

Cítim sa medzi *nimi* bezpečne a isto, lebo si nemusím hlavu trápiť tým, čo som povedal minule, ak s *dakým* hovorím. *Ja* totiž *každému* poviem, čo si myslím. [s. 75] — Dnes sú mlkvi, uzavretí, no *o to* nebezpečnejší. Najmä ak vedia, že najhoršie *ich* ešte len čaká. A *oni to* vedia. [s. 70]

Vinco Hrnko skončil: *Hrnkovu spokojnosť poznal viditeľný úsmev. Prejavil sa v očných dutinách. Zúžili sa, líce svaly vystúpili a dlhé čierne obočie sa znížilo. Vtedy neďaleko vybuchol granát.* [s. 105] Život i boj v slovenských horách však pokračoval ďalej. Medzi partizánov, teraz spojených aj s vojakmi, prišiel najmladší Vincov brat — pokračovať v tom, čo robili jeho bratia: *Rád by som zostal medzi vami, prosím pekne, lebo aby ste vedeli, a vy to isto viete, prosím pekne, pán veliteľ, sú tu aj moji dvaja starší bratia. Vinco a Rudo, prosím pekne.* [s. 107]

V texte poviedky sa teda autor sústredil viac na výstavbovú stránku, ktorá mu vhodne poslúžila na zameranie sa na myšlienky, city, postoje svoje i vystupujúcich postáv. Hoci má celá zbierka J. Pappa názov *Šťastie*, ani jedna z poviedok nenesie tento názov. Vo vzťahu k rozoberanej poviedke sa vynára otázka, v akom vzťahu bol celý príbeh a či život Vinca Hrnku k pojmu *šťastie*. To si však čitateľ musí z celého príbehu poviedky vyvodiť sám. Slovo *šťastie* nie je použité v základnom význame, ale jeho zmysel sa nachádza v hĺbkovej štruktúre poviedky, použité je skôr symbolicky. Ale či Vinco Hrnko, jeho bratia a všetci tí ostatní neprežili šťastný život?

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Slovenské národné povstanie a geografické názvy

MILAN MAJTÁN

1. Osobitnú skupinu geografických názvov tvoria pamätné (oslavné) názvy, ktorými sa pomenúvajú objekty, najmä mestá, obce, ulice, námestia a iné verejné priestranstvá na počesť významných osobností alebo udalostí. Pritom pomenované objekty iba niekedy majú bezprostredný súvis s niektorou z pomenovacích okolností; napr. vo voľakedajšej obci z názvom *Vondrišiel* (nem. *Wagendrüssel*) pôsobil ako učiteľ v čase predmníchovskej republiky hrdina Sovietskeho zväzu kpt. Ján Nálepka a v roku 1948 obec premenovali na *Nálepково*. Aj v obci *Čeklís*, ktorá sa dnes nazýva *Bernolákovo*, pôsobil prvý kodifikátor slovenského spisovného jazyka Anton Bernolák.

Pamätných názvov je v slovenských názvoch miest a obcí dosť, celá séria ich vznikla v roku 1948 pri premenúvaní nevhodných maďarských a nemeckých názvov. Sú to najmä názvy podľa mien našich národných a kultúrnych dejateľov, spisovateľov, ľudovýchovných pracovníkov v minulosti (*Štúrovo*, *Hurbanovo*, *Hurbanovce*, *Kolárovo* podľa Jána Kollára, *Mojzesovo*, *Šafárikovo*, *Palkovičovo*, *Sládkovičovo*, *Palárikovo*, *Kukučínov*, *Kmeťovo*, *Kmeťovce* a pod.), podľa hrdinov národnooslobodzovacieho hnutia, bojovníkov prti hitlerovskému fašizmu (*Nálepково*, *Svermovo*, *Gabčíkovo*, *Gondovo*, *Golianovo*), podľa mien veľkomoravských veľmožov (*Svätoplukovo*, *Mojmírovce*, *Rastislavice*, *Rastice*, *Gorazdov*).

Na území Českej socialistickej republiky je zemepisných názvov tohto typu (okrem názvov ulíc a iných verejných priestranstiev) pod-

statne menej. Z názvov miest možno spomenúť napr. *Gottwaldov* a *Havlíčkův Brod*, z názvov nesídelných objektov napr. názov *Soutěska Jůlia Ďuriše* (býv. *Edmundova soutěska*, nem. *Edmundsklamm*) v západnom pohraničí.

Pamätné názvy nie sú neznáme ani v iných krajinách, napr. *Lenin-grad*, *Sverdlovsk* a pod. v ZSSR, *Titograd*, *Titovo Užice* v Juhoslávii, *Karl-Marx-Stadt* v NDR a pod.

2. Na počesť Slovenského národného povstania a jeho hrdinov sú dnes u nás pomenované desiatky námestí, stovky ulíc, chaty, hotely, rekreačné a športové zariadenia a iné objekty. Ich názvy pripomínajú a budú pripomínať slávne dni boja slovenského ľudu proti nemeckému fašizmu.

Súvislosťou s povstaním sú motivované názvy obcí *Partizánske*, *Partizánska Lupča*, *Švermovo*, *Gondovo*, *Golianovo*. Mesto *Partizánske* sa do roku 1948 nazývalo *Šimonovany*, a to podľa názvu obce, na ktorej katastrí vzniklo, potom bolo nakrátko premenované na *Baťovany* (podľa prevádzky vtedajších Baťových závodov — dnes *Závody 29. augusta*) a od roku 1949 nesie terajší názov *Partizánske*. Mesto i fabrika si svoje dnešné názvy právom zasluhujú. Hneď po vyhlásení povstania 29. augusta 1944 sa partizáni zmocnili mesta, z robotníkov sa utvorili ďalšie ozbrojené partizánske jednotky, ktoré bojovali o mesto s fašistami štyri dni, potom partizáni nepriateľskej presile ustúpili. Mesto bolo vyznamenané Radom SNP I. triedy.

Obec *Partizánska Lupča* v okrese Liptovský Mikuláš sa do roku 1946 nazývala *Nemecká Lupča*, hoci bola oddávna slovenským mestekom a aj zápisy do mestských kníh sa od 16. storočia písali po slovensky. Základné slovo názvu obce *Lupča* je takisto slovenského pôvodu, vzniklo z osobného mena so základom *lub-* (ako *Lubochňa*, *Luborča*, *Luboreč*, *Lubotín* a iné) a zo starobylej slovanskej prívlastňovacej prípony *-ja* (ako *Bytča*, *Paludza*, *Neporadza* a iné). V auguste 1944 mnohí občania tejto obce vstúpili do Jegorovovho partizánskeho oddielu, potom v zime pomáhali Lupčania partizánom potravinami a ukrývali ranených a chorých partizánov. Aj táto skutočnosť zavážila, že *Nemecká Lupča* bola v roku 1946 premenovaná na *Partizánsku Lupču*.

Aj obec *Telgárt* (z nem. *Tiergarten*) sa vyznamenala v Slovenskom národnom povstaní. Nemci ju v septembri 1944 vypálili, potom tam zúrilí prudké boje. V partizánskych oddieloch bojovalo asi dvesto občanov Telgártu. Obec bola vyznamenaná Radom SNP I. triedy a roku 1948 premenovaná na *Švermovo* podľa hrdinu Jána Švermu, ktorý bol na povstaleckom území politickým zmocnencom ÚV KSČ. Neskôr ustúpil do hôr s partizánmi a pri prechode cez Chabenec v Nízkych

Tatrách, pri ktorom v snehovej búrke zahynulo asi sto partizánov, zomrel.

Obec *Balvany* (Šalmoš) v okrese Levice bola roku 1948 premenovaná na *Gondovo* podľa hrdinu SNP Daniela Gondu, ktorý ako dôstojník slovenskej armády dodával zbrane partizánom na východnom Slovensku a potom v septembri 1944 padol v bojoch proti fašistickým okupantom pri Lubochni.

Na počesť prvého veliteľa povstaleckej armády generála Jána Goliana, ktorého pri odchode do hôr fašisti zajali a v Nemecku popravili, bola obec *Lapáßske Ďarmoty* v okrese Nitra roku 1948 premenovaná na *Golianovo*.

Najviac pamiatkových názvov je medzi názvami ulíc, námestí a iných verejných priestranstiev. V hlavnom meste Slovenskej socialistickej republiky Bratislave nesie centrálné námestie názov *námestie Slovenského národného povstania*, ďalej je tu *ulica 29. augusta*, *Povstalecká ulica*, *Partizánska ulica*, *ulica Francúzskych partizánov* a ďalších 26 ulíc je pomenovaných podľa jednotlivých hrdinov SNP a partizánskych veliteľov. Nový most cez Dunaj v Bratislave má názov *most Slovenského národného povstania* a kaviareň na vrchole jeho pylónu sa symbolicky nazýva *Bystrica*.

Námestia pomenované na počesť Slovenského národného povstania sú aj v Banskej Bystrici, vo Zvolene a v ďalších slovenských mestách.

V Nízkych Tatrách vznikol *Nízkotatranský národný park SNP*. Na území tohto národného parku je viac objektov pomenovaných aj na počesť Slovenského národného povstania, napr. v oblasti Ďumbiera je *Chata hrdinov SNP*, pri Vrbiacom plese *Zotavovňa SNP*, oblasť Tálov sa volá aj *Partizánsky riadok* alebo *Partizánske lúky*, od vápenky v Nemeckej, kde fašisti zavraždili a upálili do 900 osôb, cez Tále k Mýtu pod Ďumbierom ide *Partizánska cesta*, na Táloch je *hotel Partizán*. V Lomnistej doline pod Struhárskym sedlom, kde sídlil partizánsky štáb, je drevorubačský domec, ktorý sa na počesť náčelníka Hlavného štábu partizánskych oddielov generála A. N. Asmolova nazýva *Asmolovova chata*.

V oblasti Veľkej Fatry dostala nová cesta spájajúca podhorské obce od Sučian až po Turčianske Teplice názov *cesta Slovenského národného povstania*.

Vo Vysokých Tatrách je niekoľko chát pomenovaných na pamäť hrdinských bojovníkov povstalcov, ktorí položili svoje životy v boji proti fašistickým okupantom. Sú to: *Rašova chata* (alebo *Chata kpt. Rašu*, prv *Važecká chata*) pomenovaná podľa kpt. Jána Rašu, ktorý bol veliteľom partizánskej skupiny zloženej z členov tatranskej finančnej stráže a ďalších občanov a v boji s fašistami pri Važci padol, *Bilíkova chata* podľa kpt. Pavla Bilíka z tej istej skupiny, ktorého

fašisti ako partizána zajali a po mučení zavraždili, a *Morávkova chata* (*Chata kpt. Morávku*) podľa kpt. Štefana Morávku, takisto príslušníka partizánskeho oddielu Vysoké Tatry, ktorý padol na Grúniku neďaleko Kriváňa.

Z ďalších názvov objektov, závodov a inštitúcií (ktoré už vlastne nepatria medzi zemepisné názvy) možno spomenúť aspoň *Múzeum SNP v Banskej Bystrici*, *Divadlo SNP v Martine* (predtým *Komorné divadlo*, v čase SNP *Frontové divadlo*), *Závody SNP v Žiari nad Hronom*, *Tlačiarne SNP v Martine* (predtým *Neografia*), *Jednotné roľnícke družstvo SNP v Slovanoch* (okr. Martin), *Závody 29. augusta v Partizánskom*, *Železiarne Jána Švermu* (*Švermove železiarne*) v *Podbrezovej*, *Hutný závod SNP vo Vajskovej* (osada Podbrezovej). Na počesť Slovenského národného povstania sú pomenované hotely, kiná, školy, v Banskej Bystrici je napr. aj športový *Stadión SNP* na Štiavničkách.

Všetky názvy motivované Slovenským národným povstaním sú svojím spôsobom spoločensky angažované, vyjadrujú vzťah našej spoločnosti k našej revolučnej národnej tradícii.

3. S históriou Slovenského národného povstania sú však späté aj ďalšie mestá, obce a iné geografické objekty, ktoré sa stali pamätnými miestami, prirodzenými pamätníkmi boja slovenského ľudu proti fašistickým okupantom v Slovenskom národnom povstaní. Názvy *Banská Bystrica*, *Sklabiňa*, *Baláže*, *Kalište*, *Klak*, *Tokajík*, *Strečno*, *Telgárt*, *Tri duby*, *Prašivá*, *Chabenec*, *Jankov vršok* a mnohé ďalšie, ktoré slúžia ako pomenovania rozličných objektov, majú osobitnú konotáciu a vyvolávajú živé asociácie s týmto slávnym úsekem našich národných dejín.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Ks

ROZLIČNOSTI

Skratky titulov profesor a docent

Pracovník Dekanátu Lekárskej fakulty UPJŠ v Košiciach nás vo svojom liste upozorňuje na nejednotnosť v písaní skratiek pre *profesora* a *docenta*. V jazykovedných publikáciách (okrem iného aj v Kultúre slova) sa píše tieto skratky s malým začiatočným písmenom (teda *prof.* a *doc.*), kým v zákone o vysokých školách č. 39/1980 Zb. sa v § 71 výslovne ustanovuje, že označenie *profesor* a *docent* sa v skratke majú písať s veľkým začiatočným písmenom *Prof.* a *Doc.* Autor listu z tohto faktu vyvodzuje, že toto riešenie je jednoznačne správne; dôvod vidí najmä v tom, že ide o vedecko-pedagogický titul a nie o funkčné označenie takého typu, ako sú označenia odborný asistent, asistent a lektor.

Z jazykovedného hľadiska však vec nie je taká jednoznačná. Rozlišovanie medzi vedecko-pedagogickým titulom a funkčným označením je nepochybne odôvodnené. Opiera sa medziliným aj o to, že na označenie vedeckých hodností sú tiež zákonom č. 53/1964 Zb. ustanovené skratky *CSc.* a *DrSc.* Treba tu však povedať, že skratky *prof.* a *DrSc.* sú úplne odlišného typu. Skratky, presnejšie povedané iniciálové skratky *DrSc.* a *CSc.* sú utvorené z latinských označení *doctor scientiarum*, resp. *candidatus scientiarum*, skratka *prof.* (v tomto prípade ide iba o mechanické skrátenie slova) vzniká skrátením slova *profesor*, resp. *doc.* skrátením slova *docent*. Pritom obidve tieto slová sú síce latinského pôvodu, ale dnes už patria medzi úplne zdomácnené slová spisovnej slovenčiny. Ďalej je pozoruhodné, že označenia *doktor vied*, resp. *kandidát vied* v slovenskej podobe sa málokedy skracujú: občas sa vyskytne skrátená podoba *kand. vied*, ale vôbec sa nepoužíva skrátená podoba *dokt. vied*, tým menej *dr. vied* (hoci inak sa označenie *doktor* bežne skrakuje ako *dr.*).

Túto prax, totiž prax uvádzať skratky len od latinských označení, rešpektuje aj sám zákon o vysokých školách, keď ustanovuje, že absolventi vysokoškolského štúdia majú akademické tituly *doktor filozofie*, *doktor medicíny*, *doktor práv*, *doktor prírodovedy* atď. a zároveň pre ne ustalať skratky *PhDr.*, *MUDr.*, *JUDr.* a *RNDr.*, pričom vychádza z latinských označení *philosophiae doctor*, *medicinae universae doctor*, *juris utriusque doctor*, *rerum naturalium doctor*, a nie zo slovenských označení. Za zmienku stojí, že v slovenských označeniach sa nezachováva doslovná podoba latinských označení. V označení doktora medicíny sa vynecháva adjektívum *universae*, v označení doktora práv sa

vynecháva časť *utriusque*, totiž oboch práv (civilného a cirkevného).

Na druhej strane ten istý zákon ustalať aj označenia pre absolventov umeleckých smerov, totiž *akademický architekt*, *akademický maliar* a *akademický sochár*, ale tu už neustaľuje príslušné iniciálové skratky, ba vôbec nehovorí o skratkách. V praxi sa používajú skrátene podoby *akad. arch.*, *akad. maliar*, *akad. sochár* (slová *maliar*, *sochár* sa skracujú zriedkavo).

Napokon treba ešte upozorniť, že označenia najvyšších vedeckých hodností, členstva v akadémiách (*akademik*, *člen korešpondent*), sa síce bežne skracujú ako *akad.*, resp. *člen korešp.* alebo *čl. kor.* (v úradnom internom styku dokonca *člk.*), ale nikde sa nepoužíva skratka tejto hodnosti, kde by sme analogicky podľa *Prof.* a *Doc.* očakávali *Akad.* a *azda Člen. kor.*

Z týchto poznatkov vyplýva aj naše stanovisko, o ktoré nás žiada autor listu: V riešení, ktoré ustalať zákon o vysokých školách, totiž písať skratky *Prof.* a *Doc.* na označenie vedecko-pedagogických titulov, je isté racionálne jadro, ak sa tieto tituly (podľa našej mienky odôvodnene) kladú na tú istú rovinu ako vedecké hodnosti *doktor vied* a *kandidát vied*. Znova však opakujeme, že z jazykového hľadiska nie je táto analógia dostatočne presná, lebo v prvom prípade ide o skratku utvorenú skrátením živého, fungujúceho slova, v druhom prípade ide o skratku utvorenú na základe latinskej podoby tohto označenia. Od slovenských podôb takýchto označení (hoci pôvodom cudzích), ako ukazuje prípad *akademik*, sa takéto skratky netvoria.

Tento rozdiel bude mať za následok taký stav, že v praxi vysokých škôl sa bude uplatňovať ustanovenie zákona, kým v praxi jazykovej komunikácie sa bude uplatňovať nie síce zákonné ustanovenie, ale živý úzus. A tým bude ustavične vznikať nežiadúce kolísanie.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Človek, ktorý otriasol treťou ríšou

[KITANOVIČ, B.: Človek, ktorý otriasol treťou ríšou. 1. vyd. Bratislava. Obzor 1983. 270 s. Zo srbochorvátskeho originálu preložil M. Nadubinský.]

Už pomaly štyri desaťročia nás delia od čias, keď sa poriadok sveta otriasal v základoch, keď sa z mnohých ľudí stávali len čísla, ktoré sa jednoducho vygumovali z povrchu zemegule niekde v plynových komorách a v masových hrobách. Dnešným mladým ľuďom sa už možno rozprávanie

o príbehoch týchto dní zdá neskutočné a neuveriteľné. Práve preto, aby sa nezabudlo na tieto udalosti a na ľudí, ktorí vtedy vedeli, kde je ich miesto, je dobre, keď vychádzajú knižky ako tá, o ktorej dnes chceme hovoriť.

Jej hrdinom je leutnant Paul Siebert, vlastným menom Nikolaj Kuznecov, jediný sovietsky vyzvedač na vysokej úrovni, ktorý sa pravidelne vracal z miest svojho pôsobenia v hitlerovskom prostredí na svoju základňu medzi sovietskych partizánov. Toto jeho postavenie mu nielen dovoľovalo byť úspešným spravodajcom klasického typu, ale umožňovalo mu uskutočňovať aj mnohé iné operácie, napr. únosy popredných hitlerovských pohlavárov. Knižka *Človek, ktorý otriasal treťou ríšou* sa opiera o zachované dokumenty a spomienky. Chce podať v prvom rade spoľahlivé svedectvo o bohatej spravodajskej činnosti sovietskeho vyzvedača, ale vďaka mnohostrannej aktivite svojho hrdinu a jeho spolupracovníkov uvádza čitateľa aj do zákulisia bojových a diplomatických akcií druhej svetovej vojny (bitka pri Stalingrade a Kursku, prenesenie Hitlerovho hlavného stanu na Ukrajinu, Teheránska konferencia a i.). Hoci sa v nej vychádza z dokumentárneho materiálu, osud hlavného hrdinu je taký dramatický, že sa dielo číta ako mimoriadne napínavý dobrodružný román. Pravda, veľký podiel má na tom aj jazyková stránka knižky.

Úvodné časti niektorých kapitol vychádzajú z takmer lyrických opisov, na ktorých pozadí potom o to viac vynikne tvrdá až krutá realita, napr.: *Ráno bolo pochmúrne, hmľisté. Zima r. 1942 prišla skoro, už v druhej polovici októbra. Sčernané [vhodnejšie sčerneté] konáre trčia nehybne k oblohe. Na čistinke pred partizánskymi zemľankami vieter rozháňa biele vlny snehu. Hmla hustne a všetko sa stráca za jej neprehľadnou oponou* (s. 62), alebo *Mesto podriemkavalo v horúcom tichu jednotvárného dňa. Slnko sa zamotalo medzi sivastožlté rozdrobené oblaky. Na zem dopadal akýsi zlovestný medený jas. Leto prišlo skoro. Je ešte len desať hodín predpoludním, 31. mája 1943, ale akési žudné dusno jednoducho nedovolí dýchať.* (s. 138).

Charakterizáciu osôb umocňuje miestami rad výstižných prívlastkov: *Leutnant Siebert bol podľa opisu spolupracovníkov taktný, úctivý, vznešený, nedotieravý. Istý druh vrodenej príťažlivosti, cit pre takt aj mieru, ako i nezápadná komunikatívnosť umožnili Kuznecovovi získať prvých známych a upevniť „priateľstvo“ s nimi* (s. 48). Úvodzovky sú nielen tu, ale aj na iných miestach signálom, že slovo sa tu používa v posunutom význame.

O hrubom cynizme vtedajších mocipánov si možno urobiť predstavu aj podľa toho, na čom sa vedeli smiať. Budeme citovať celú pasáž aj s majstrovským opisom plukovníka Franka: *Páni, najnovší vtip! Práve vyšiel z tvorivej dielne nemeckého génia pre humor, — vynucoval si slovo holohlavý Frank, pozorujúč lišiacymi očami, aký dojem zanecháva jeho duchaplnosť.*

Plukovník bol tučný, trochu zhrbený a neobratný. Na tvári mu rástlo slamené strnisko, riedke, ako keď je slabá úroda, a fúzy mu trčali na rozličné strany, akoby sa chceli čo najviac vzdialiť od krivého a celkom na konci červeného nosa. Oháňajúc sa slovami ako pes chvostom, farizejsky žiariaci plukovník rozprával:

— *V istom tábore pre rasovo-politickú profylaxiu zavreli do plynovej komory novú skupinu Židov a Rusov. Naraz ktosi z celej sily začal búchať na*

okno komory: „Otvorte rýchlo, chcem vám povedať čosi dôležité.“ Dozorca otvorí okno, z ktorého sa vynorí hlava Žida: „Otvorte nám, človeče, veď tu v komore niet vôbec vzduchu, zadusíme sa [s. 160—161].

V knižke sa hojne používajú názvy nemeckých vojenských hodností, ktoré sa čiastočne prispôbili slovenskému pravopisnému systému: *leutnant*, *generalleutnant*, *gaulajter*, *feldmaršal*, *obergruppenführer*, *polizeiführer* a pod., ale aj slangové názvy príslušníkov gestapa, SS a abwehru — *gestapák*, *ese-sák*, *abwehrák*. Menej známe výrazy sa vysvetľujú pod čiarou, napr.: *jednotky abwehru* (*Abwehr* — nemecká tajná vojenská služba v r. 1925—1944 — s. 59), *triky Samba* (*Samba* — špeciálna sovietska sebaobránná bojová disciplína, pripomínajúca džudo a karate — s. 21), *Príďte za mnou po porade do dače* (*dača*, rus. *vilka*, *chata* — s. 54), *staré poplátané valenky* (*valenky* — ruská ľudová obuv, kapce — s. 122). Podobné vysvetlenie nám chýbalo pri slove *kvisling*, používanom často aj v pluráli — *kvislingovia* (s. 40 a inde). Kvislingami sa myslia politickí zapredanci, zradcovia. Pri názve *walter* sa čitateľ z poznámky dozvie, že ide o pištoľ (s. 74), názov *parabelum*, hoci tiež ide o istý druh automatickej pištole, ostáva nevysvetlený (s. 90 a inde).

Živosť dodávajú textu mnohé expresívne a hovorové výrazy, napr.: *ulice sú zapratané národom* (s. 14), *Tu sa kuli plány vedenia vojny na Východe* (s. 18), *Ty si obyčajný šuďiar* (s. 41), *ako na potvoru sa neukázalo nijaké vozidlo* (s. 73), *Koch trčal vo svojom zámku* (s. 128), *dôkladne preňúrali* (lepšie *preňuchali*) „hlavné mesto“ (s. 64) atď. Priliehavo sa strieda poetické slovo *tátoš* s názvom *kôň* v takejto súvislosti: *Čoby sme chodili peši, keď tu máme také tátoše! Vzali sme kone a hľó...* (s. 47)

Vierohodnosť dodávajú opisovaným udalostiam mnohé citáty, úslovia a frázy, ktorými je prepletená reč popredných aktérov, napr. *Hermann Göring*, podľa svojho postavenia druhá osoba tretej ríše, *melancholicky pripomenul Schillerove slová „Lepší hrozný koniec ako nekonečný strach“* (s. 52). Alebo istý dôstojník wehrmachtu hovorí Siebertovi: *Milujeme vlastné deti a cudzie ženy! Ale ten prvotriedne! Orol, pán oberleutnant, nelovi muchy!* (s. 124) Ten istý na s. 156: *Ryba ide, kde je hlbšie, človek, kde je lepšie* (s. 156) alebo *Vták, ktorý spieva, sa sám prezrádza* (s. 159). Chybný je latinský citát z Horatia *Aequam mentem memento rebus in arduis* (s. 48). Správne znenie citátu je *Aequam servare mentem rebus in arduis* (Zachovať pokojnú myseľ v ťažkej chvíli).

Aj originálne obrazné pomenovania zvyšujú príťažlivosť textu, napr.: *praskanie základných zvarov na nemeckej obruči okolo Leningradu* (s. 85). *Odviedte ich a použite tretí stupeň presvedčania* (s. 88). Že sa pod tretím stupňom presvedčania rozumie mučenie, ľahko si možno domyslieť z kontextu. O nevydarenom únose poľného maršala Paulusa zo zajatia sa hovorí ako o *mŕtvo narodenej operácii* (s. 108).

Velmi vhodne je použitý v prenesenom význame odborný termín *infiltrácia* [pomalé prenikanie kvapaliny alebo plynu do nejakého telesa] v takýchto spojeniach: *Infiltrácia sovietskej vyzvedačky* (s. 146), čo značí „umiestnenie v najvyšších nemeckých politických kruhoch“. Podobne aj prídastie *infiltrovaný*: *Nie je Ortel šikovne infiltrovaným agentom Intelligence Service?* (s. 198).

Pri všetkej starostlivosti, ktorá sa venovala knižke *Muž, ktorý otriasol treťou ríšou*, dostalo sa do nej niekoľko výrazov, ktoré sa mohli nahradiť vhodnejšími, primeranejšími, napr.: *suchý ihličnatý sneh roznáša vietor* (s. 72) — *ihličnatý* môže byť strom alebo les, sneh býva *ihličkovitý*. Vo vete *To najdôležitejšie ma „trklo“ rýchlo* (s. 117) je slovesný tvar *trklo* nie na mieste, hoci je v úvodzovkách. Vo význame „napadnúť, rýchlo zísť na um“, o ktorý tu ide, sa zvyčajne používajú výrazy *drglo ma*, *tuklo ma/mi*, *huplo mi* a pod. Namiesto adjektíva *ochraptený* — *ochraptení gestapáci* (s. 181) — by bolo bývalo vhodnejšie použiť adjektívum *zachrípnutý*. Vo vetách *Von Ortel sa však Maji Mikotowej ospravidľoval* (s. 198), *Tu sa Gračev začal trochu zmätene ospravidľovať* (s. 255) vychádzal prekladateľ pri slovese *ospravidľovať* neodôvodnene zo substantíva *spravidlivosť*, pričom zabudol na dávno ustálené sloveso *ospravedlňovať sa*. V spojení *do týchto záležitostí sa málo vyznáť* (s. 210) je chybná väzba. Sloveso *vyznáť sa* viaže sa s predložkou *v* — *vyznáť sa v niečom*.

Tieto naše drobné kritické poznámky nijako neznižujú celkovú hodnotu publikácie, ktorá tak svojím obsahom, grafickou úpravou, ako aj jazykovou úrovňou patrí medzi diela zasluhujúce si pozornosť čitateľov.

Bratislava, 29. január 1984
Eva Rísová

SPYTOVALI STE SA

Sklonovanie podstatných mien typu regál a medaila. — S. H. z Bratislavy: „V bežných rozhovoroch, ba aj v rozhlase, v televízii a v tlači som si všimol niektoré tvary podstatných mien, ktoré sa mi nezdaľi správne: *Opravdri vymieňajú kotle* [z rozpravu] — *Regále, v ktorých by mali byť rozhlasové a televízne šnúry, sú prázdne*. [Televízne noviny, 6. marca 1984] — *Tri kánale pretínajúce dedinu...* [Nedeľná Pravda, 2. decembra 1983] — *Pozrieme sa do metropole stredného Slovenska*. [Televízne noviny, 15. januára 1984] — *Vozy formule 1...* [televízia, 24. februára 1984] — *Nositeľ Čestnej medaile...* [Nové slovo, 23. februára 1984] — Ako sa skloňujú podstatné mená mužského a ženského rodu, ktorých základ sa končí na -l?“

Pri odpovedi na otázku nášho čitateľa začneme tým, čo by nám nemalo robiť problémy pri ohýbaní: skloňovaním podstatných mien ženského rodu (feminín), ktoré majú pred pádovou príponou spoluhlásku *l*. Pri skloňovaní týchto feminín je kodifikácia jednoznačná a pevná — všetky feminína, ktoré majú pred pádovou príponou spoluhlásku *l*, sa skloňujú podľa vzoru *žena* a v genitíve jednotného čísla majú pádovú príponu *-y*, (*vozy*) *formuly*, (*nositeľ*) *medaily*.

Podstatné mená mužského rodu (maskulína), ktoré sa končia na *-l*, nemajú pravidelné skloňovanie: skloňujú sa podľa vzoru *dub* alebo podľa vzoru *stroj*, pričom nepravidelné pádové prípony pozorujeme najmä v lokáli jednotného a v nominatíve množného čísla. To však neznamená, že používanie pádových prípon je živelné. Morfológia slovenského jazyka [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966] na s. 88, 99—100, ako aj Pravidlá slovenského pravopisu na s.

55 presne vymedzujú, ako sa skloňujú jednotlivé maskulina zakončené na *-l*:
1. Podstatné mená na *-al*, *-ol*, *-ól*, *-il*, *-yl*, *-ýl* sa skloňujú podľa vzoru *dub*: v lok. singuláru majú pravidelne príponu *-e* a v nom. plurálu majú príponu *-y*: *jesťvaľ — na jesťvale, niektoré jesťvaly*; *góľ — o góľe, dva góľy*; *automobil — v automobile, dva automobily* atď. Výnimkou je podstatné meno *čóľ*, ktoré má tvary podľa vzoru *stroj*: *cól — v jednom cólí, dva cóle*.

2. Podstatné mená mužského rodu zakončené na *-el* sa skloňujú takto: a) Ak samohláska *e* v nepriamych pádoch vypadáva, skloňujú sa tieto maskulina podľa vzoru *stroj*: v lok. jedn. č. majú príponu *-i*, v nom. mn. č. sa ich tvary končia na *-e*: *bicykel — na bicykli, dva bicykle*; *fascikel — vo fascikli, dva fascikle*; *kábel — na kábli, dva káble*. b) Podstatné mená zakončené na *-el* majú tzv. zmiešané skloňovanie vtedy, ak samohláska *e* zostáva súčasťou bázy (základu) aj pri ohýbaní. Takéto maskulina majú v lok. jedn. č. pádovú príponu *-i* (ako vzor *stroj*) a v nom. mn. č. majú tvar zakončený na *-y* (ako vzor *dub*): *hotel — v hoteli, dva hotely*; *tunel — v tuneli, dva tunely*.

3. Zložitejšie je skloňovanie prevzatých podstatných mien zakončených na *-ál*: a) Väčšina podstatných mien muž. rodu zakončených na *-ál* má zmiešané skloňovanie (v lok. sg. má tvary podľa vzoru *stroj*, v nom. pl. má pádovú príponu *-y*): *ideál — o našom ideáli, veľké ideály*; *regál — tovar v regáli, dva regály* atď. b) Slovo *kanál* sa skloňuje podľa vzoru *dub* i podľa vzoru *stroj*, pričom má v lok. jedn. č. tvar *v kanáli* a v nom. pl. má dva tvary *kanály/kanále*. c) Podstatné mená *šál*, *paškál*, *bál*, *paušál* sa skloňujú podľa vzoru *dub*: *bál — na báľe, dva báľy* atď. d) Podstatné mená *pedál*, *sandál* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*: *pedál — na pedáli, dva pedále, sandal — v sandáli, nové sandále*.

Predchádzajúci prehľad naznačuje, že skloňovanie maskulín zakončených na *-l* je v slovenskej morfológii dosť zložitá, čo môže vyvolávať u používateľov rozpaky pri používaní jednotlivých tvarov. Pravdaže, iná situácia je pri ohýbaní podstatných mien ženského rodu, ktoré majú pred pádovou príponou spoluhlásku *l*. Tu z hľadiska kodifikácie niet dôvodov váhať. Neistotu pri používaní správnych tvarov feminín môžu pociťovať takí používatelia jazyka, ktorí nemajú vo svojom jazykovom povedomí pevne zakódovaný fonologický rozdiel *l — ľ*. Potom neodlišujú tvary typu *vôľa*, *roľa*, *marhuľa*, *cibuľa*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *ulica*, od tvarov typu *škola*, *strela*, *metropola*, *medaila*, *formula*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *žena*.

Zhrňame: Z hľadiska platnej kodifikácie sú vo väčšine slovných spojení, na ktoré nás upozornil náš čitateľ, nesprávne tvary. Uvedené slovné spojenia majú mať takéto podoby: *opravári vymieňajú kotly*, *regály sú prázdne*, *tri kanále* (príp. *kanály*; tu bol tvar správny) *pretínajúce dedinu*, *pozrieme sa do metropoly*, *vozy formuly 1*, *nositeľ Čestnej medaily*.

Anna Rýzková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 18, 1984, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 8, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1984. Registr. zn. F-7500.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984

Cena Kčs 3,—

KUL
TURA
SLOVA